

УДК 1:355

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.44.15>

СУСПІЛЬСТВО, ВІЙНА ТА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ РИЗИКИ У ПЕРСПЕКТИВІ МАЙБУТНЬОГО

Ірина Севрук

*Національна академія Національної гвардії України,
гуманітарний факультет, кафедра соціально-гуманітарних дисциплін
майдан Захисників України 3, 61001, м. Харків, Україна*

Юлія Соколовська

*Національна академія Національної гвардії України,
гуманітарний факультет, кафедра соціально-гуманітарних дисциплін
майдан Захисників України 3, 61001, м. Харків, Україна*

У дослідженні на основі системного, міждисциплінарного та функціонального підходів здійснено аналіз морально-етичних ризиків суспільства, яке знаходиться у стані війни, що є принципово важливими з огляду на можливості їх переростання у стійкі руйнівні для майбутнього тенденції.

Метою дослідження є усвідомлення ненависті як принципово важливого фактору, що загрожує переродженню суспільства, яке знаходиться у стані війни, на «суспільство ненависті»; визначення відповідного спектру морально-етичних проблем.

При проведенні дослідження було використано методи філософської рефлексії, аналізу, синтезу, аналізу документів, моніторингу, спостереження та опитування. Контекстом даного дослідження є реальність сучасної України як країни, яка знаходиться у стані війни.

Своєрідність отриманих результатів: 1) На основі аналізу наявних у науково-теоретичній думці підходів щодо сутності ненависті виявлено морально-етичні ризики, пов'язані з її здатністю існувати у двох конфігураціях: як короткострокова емоція та довготривале почуття. 2) На основі функціонального підходу визначено конструктивні та деструктивні функції ненависті як короткострокової (ситуативної) емоції та тривалого («хронічного») почуття/стану. 3) Визначено групи морально-етичних ризиків, пов'язаних із: контекстами розгортання ненависті (небезпека, страх, почуття безсилля та відсутності контролю над ситуацією); специфікою існування ненависті на міжособистісному та міжгруповому рівнях; здатністю ненависті породжувати безкомпромісну дію, спрямовану на знищення (фізичне, психологічне, соціальне) об'єкту ненависті; здатністю «хронічної» ненависті бути консолідуючим фактором, який організує соціальні взаємодії, зміцнюючи внутрішні зв'язки у цій групі через протиставлення іншим (аутгрупам); використання «мови ненависті» як інструменту у деструктивних соціальних практиках. 4) Обґрунтовано, що здатність ненависті переростати у стійке почуття утворює ризики суттєвих деформацій не тільки морально-психологічних станів людини/суспільства, а й самого суспільства в цілому, перетворення його на «суспільство ненависті». 5) Надано визначення поняття «суспільство ненависті», що введено авторами у дослідженні.

Проведене дослідження відкриває чисельні перспективи для подальших розвідок науково-теоретичного та науково-практичного спрямування.

Ключові слова: війна, морально-етичні ризики, деструктивність, ненависть, суспільство ненависті, мова ненависті.

Постановка проблеми та її актуальність. Суспільство, як і будь-яка система, поки воно залишається цілісною системою, тяжіє до саморозвитку та самозбереження (Н. Вінер).

Війна, на якій б концептуальні підходи щодо усвідомлення її сутності від давнини до сучасності ми не посилались, кінцевою метою у розвитку суспільства не є. І не може бути. Спрацьовує закон самозбереження системи.

Війна – явище тимчасове. Війна може слугувати джерелом розвитку на певному етапі існування суспільства. Вона може бути джерелом постачання будь-яких ресурсів, способом задоволення владних амбіцій, вирішення політичних протиріч тощо, тощо. Але завжди будь-яка війна завершується миром. І це бажаний стан для будь-якого суспільства. Особливо для сучасного, враховуючи ризики техногенної цивілізації.

Війна – явище вкрай надскладне та суперечливе. Завдяки війні може відбутися максимальна мобілізація усіх ресурсів суспільства, піднесення патріотичних почуттів, консолідація нації, війна може стати каталізатором у процесах формування національної самосвідомості та національної ідентичності. Водночас, війна може принести абсолютно протилежні наслідки. Історія війн є яскравим унаочненням цієї тези.

Але, в будь-якому випадку, війна – явище руйнівне, якщо брати до уваги її соціокультурні наслідки. Вона негативно впливає на демографічні показники суспільства, руйнує соціальні структури, утворює загрози суспільній моралі. Наслідки війни є руйнівними, при чому для обох ворогуючих сторін, про що свідчить масштабне дослідження впливу війни на склад населення, його властивості та суспільну організацію, проведене знайомим західним соціологом П. Сорокіним.

Те, що сьогодні турбує авторів статті – це морально-етичні ризики суспільства, яке знаходиться у стані війни. Оцінені з огляду на перспективи Майбутнього, ці ризики, на думку авторів, здатні стати визначальними для суспільства в цілому. Йдеться, в першу чергу, про ненависть, породжену війною, та ризики формування «суспільства ненависті».

Аналіз досліджень і публікацій. Ненависть, яка постає як атрибутивний супутник війни, нерозривно пов'язана із насильством та агресією. Тема війни, насильства та агресії є однією з тих, що привертають увагу мислителів з найдавніших часів, і водночас, залишають і на сьогодні достатню кількість «білих плям», – проблем мало/недостатньо досліджених, або таких, які через появу новітніх технологій ведення війни та супутніх соціально-культурних проблем, взагалі, є принципово новими.

Підвалини дослідження війни та феноменів, пов'язаних з нею, були закладені ще з часів Античності та класичних праць Платона й Аристотеля. У європейській традиції сформувався цілий комплекс досліджень, які разом до XIX-XX століть утворили підґрунтя окремого філософського напрямку – «філософії війни», – що його найбільш показово презентують роботи К. Клаузевіца «Про війну», А. Снесарева «Філософія війни», Р. Штейнметца «Філософія війни» та інші.

Особливим внеском у дослідження війни, насильства та агресії стали нароби психологічних наук, в першу чергу, психоаналітичної (З. Фрейд та інш.) та бігевіористської (Е. Торндайк, Дж. Уотсон та інш.) шкіл. Фундаментальним дослідженням агресії стала широко відома праця Е. Фромма «Анатомія людської деструктивності» (1973). Е. Фромм, аналізуючи наслідки дегуманізації суспільних практик (суспільство «відчуження», в якому відбувається «опредметнення» людини), фіксує появу специфічного – «деструктивного» – типу особистості, який, на думку філософа, стає загрозою для самого існування суспільства [1]. Новітні – постмодерністські – модифікації бігевіоризму, обґрунтовують можливість управління поведінкою через «смыслову сферу» й «ціннісне середовище». Прикладне значення цих ідей розкривається через концепції «бігевіористичної війни», «культуроцентричної війни», «когнітивної війни», які реалізуються у практиках ведення війн інформаційної доби. Методологічне значення цих ідей для пропонованого дослідження розкривається

через усвідомлення й виявлення морально-етичних ризиків, пов'язаних з можливістю перетворення ненависті на «смыслову сферу» й «ціннісне середовище» країни, яка знаходиться у стані війни.

Усвідомлення ризиків сучасного техногенного суспільства, загроз, в першу чергу, самій «людській природі», формують специфічну «етику відповідальності» (Г. Йонас), яка долаючи кризу класичної парадигми моралі, закликає відповідальність перед Майбутнім обрати в якості основного, домінуючого принципу, що регулює усі суспільні практики. Орієнтація на перспективу Майбутнього та оцінка загроз та ризиків сучасності саме у цій перспективі є методологічним принципом, на який варто спиратися, вирішуючи, зокрема, і проблеми ненависті, як пролонгованого наслідку війни.

Незважаючи на те, що ненависть є одним з найбільш деструктивних та небезпечних явищ, що породжуються війною та кризовими ситуаціями, на сьогодні вона залишається явищем малодослідженим.

Тема ненависті, як такої, у науковому дискурсі актуалізувалася лише наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття. Можемо припустити, що поява цієї теми завдячує необхідності усвідомлення наслідків збройних, міжнаціональних, релігійних та інших конфліктів, починаючи з другої половини ХХ століття, та їх переоцінки в термінології «філософії миру».

Тенденцію на загострення уваги науковців до теми ненависті, наявну в сучасних закордонних джерелах, засвідчують автори міждисциплінарного дослідження ненависті Агнета Фішер, Еран Гальперін, Дафна Канетті, Альба Ясіні [2]. Водночас фіксується і незначна кількість ґрунтовних робіт, особливо тих, що спираються на емпіричні дослідження ненависті та мають практичну спрямованість. Аналіз сучасних наукових розвідок, дозволив авторам дослідження зробити висновок про те, що специфікою ненависті є, зокрема, її здатність існувати у двох конфігураціях: ненависть може бути короткостроковою та існувати як емоція, але може бути і довгостроковою, існуючи як стійке почуття [2].

У національному науково-теоретичному дискурсі ненависть здебільшого розглядають через протиставлення толерантності й справедливості в контексті комунікативних практик як «мову ненависті» [3].

В цілому, аналіз наукових джерел та публікацій, дотичних до зазначеної проблематики, свідчить про наявність широкого кола проблем, пов'язаних із феноменом ненависті, які потребують уваги українських фахівців та міждисциплінарних досліджень.

Метою даної статті є усвідомлення морально-етичних ризиків перетворення ненависті як короткострокової емоції, породженої війною, на стійке «хронічне» почуття, яке може стати домінуючим у суспільстві; визначення змісту поняття «суспільство ненависті», яке вперше введено авторами у даному дослідженні; виявлення потенційних морально-етичних та соціально-культурних ризиків, пов'язаних із можливими трансформаціями суспільства, яке знаходиться у стані війни, у «суспільство ненависті».

Методи, методологія. Методологічною основою даного дослідження є системний, функціональний та міждисциплінарний підходи. Системний та міждисциплінарний підходи є універсальними в методології сучасного наукового пізнання. Функціональний підхід, який запропонували автори міждисциплінарного дослідження ненависті [2], дозволив виявити морально-етичні ризики суспільства, яке перебуває у стані війни, пов'язані з можливістю перетворення ненависті як короткострокової емоції на тривале почуття, яке здатне стати консолідуючим для суспільства, перетворюючи його на «суспільство ненависті». Методологічне значення мають ідеї бігевіоризму у його сучасних модифікаціях, які дозволяють усвідомити можливості через «ціннісне середовище» моделювати поведінку людини та обумовлювати її рішення. Методологічним принципом, на який спирається дане

дослідження, став принцип «відповідальності перед майбутнім», запропонований етикою відповідальності Г. Йонаса.

Теоретичною основою є фундаментальні праці вітчизняних та закордонних фахівців щодо проблем війни, насильства та агресії. Практично значущими з огляду на завдання даної статті стали сучасні закордонні дослідження ненависті (А. Фішер, Е. Гальперін, Д. Канетті, А. Ясіні, І. Ройзман, Р. Розін та інш.).

Методи, які використовувались при проведенні дослідження: філософська рефлексія, аналіз, синтез, аналіз документів, моніторинг, спостереження та опитування, зокрема, глибинне інтерв'ю.

Контекстом даного дослідження є реальність сучасної України як країни, яка знаходиться у стані війни, зокрема, її медійний та інформаційний простір.

Виклад основного матеріалу дослідження. Україна сьогодні – це суспільство, що знаходиться у стані війни. Суспільство вимушено мобілізувати абсолютно усі ресурси на протистояння військовій агресії. На сьогодні – це питання виживання та самозбереження для українського соціуму.

Ненависть до ворога є природним явищем у війні. Ненависть для війни – природна емоція, вона інструментальна, вона дозволяє суспільству мобілізувати усі внутрішні ресурси у протистоянні ворогові.

Але ненависть – дуже «ризикована», деструктивна емоція. За свідченням сучасних західних дослідників І. Ройзмана, Р. Розіна та інш., які провели комплексний огляд концептуалізацій ненависті, вона є найбільш деструктивним емоційним явищем в історії людства [4].

Контекстом розгортання ненависті стають небезпека, страх, почуття безсилля та відсутності контролю над ситуацією, переконаність у стійкій «злій природі» (злі наміри, аморальність) об'єкту ненависті, принциповій неможливості «змінити вкрай негативні характеристики, приписувані об'єкту ненависті». Крім того, ненависть є результатом не тільки якоїсь конкретної дії людини/групи людей, скільки переконання у стійких ненависних характеристиках самого об'єкту ненависті (людини, групи людей) [3].

Ненависть деструктивна. Найчастіше її метою є заподіяння шкоди об'єкту ненависті, при цьому чим більшої, тим краще, аж до його знищення. В залежності від ситуації знищення може бути фізичним (вбивство, катування), або психічним (приниження), або соціальним (виключення, ігнорування). Але завжди дія, спричинена ненавистю, супроводжується метою примусити об'єкт ненависті максимально страждати. Як стверджують автори міждисциплінарного дослідження ненависті [3], мета ненависті завжди емоційно забарвлена, вона спонукає до дії, яка спрямована не тільки («не просто») на «остаточне усунення або знищення» об'єкту ненависті, а на максимальне «завдання болю» цьому об'єкту.

Конкретні дії, спричинені ненавистю, реалізуються через різноманітні форми та мають достатньо широкий розворот. Але спільною для усіх цих форм є принципова ознака: дія, яка базується на ненависті, виключає компроміси. Ця дія розгортається за логікою «або-або», потребуючи знищення об'єкту ненависті.

Водночас, якщо реалізувати ненависть через конкретну дію неможливо, відбувається її «перенос»/компенсація через плекання почуття помсти.

Ненависть, незалежно від того, чи вона реалізована через конкретну дію, чи переведена у латентні форми «плекання почуття помсти», може поступово перетворитися на хронічний стан, формуючи «синдром ненависті», адже за своєю природою ненависть може існувати у двох конфігураціях – і як емоція (короткострокова), і як стійке почуття (довгострокове) [3].

Ненависть функціонує як на міжособистісному, так і міжгруповому рівнях. І якщо на міжособистісному рівні ненависть може бути як тимчасовою емоцією, так і тривалим почуттям, але вона завжди персонально спрямована та має чітко визначеного адресата (конкретну людину з її якостями та вадами), то ненависть на міжгруповому рівні розкривається завжди як деперсоніфіковане стійке тривале ставлення до певної групи («аутгрупи»), якій приписуються вкрай негативні характеристики.

Персональна історія українського громадянина, який хлопчиком навчався у 2010-ті роки в одній із шкіл Південно-Африканської Республіки, унаочнює специфіку ненависті як деперсоніфікованого міжгрупового почуття, яке спрямовується на людину не стільки як на конкретного носія конкретної дії, скільки як носія ненависних, в даному випадку, – расових, – деперсоніфікованих ознак. Його постійно лупцювали місцеві однолітки лише за те, що він був білим. І ніякі виправдовування про те, що він не має жодного відношення до режиму апартеїду, не були для кривдників аргументом (результати глибинного інтерв'ю, проведеного серед військових абітурієнтів Національної академії Національної гвардії України, 2017).

Крім того, на міжгруповому рівні ненависть постає не тільки як стале/тривале почуття. «Хронічна ненависть» стає фактором, який організує соціальні взаємодії, консолідуючи людей у певну групу, зміцнюючи внутрішні зв'язки у цій групі через протиставлення – іншим, аутгрупам («ненависть до аутгрупи») [5]. Саме на міжгруповому рівні можуть виникнути ризики формування своєрідної «інерції ненависті», коли за умов вже відсутності реальних загроз, ненависть не зникає, потребуючи живлення через моделювання все нових об'єктів. Ситуативна ненависть, яка дозволяє здолати реальну смертельну загрозу, є виправданою. Ризики виникають тоді, коли реальні загрози відсутні, але залишається відчуття безсилля, залишається страх, залишається ненависть.

Ненависть, трансформована у «хронічний стан», загрожує позбавити того/тих, хто ненавидить, самодостатності. Це стосується як окремої людини, так і соціальних груп, і суспільства в цілому. Існування, яке б мало розгортатися як самоцінне, самодостатнє, може перетворитися на таке, що обумовлюється ставленням до об'єкту ненависті (зосередженням на ньому), і в такий спосіб, – перетворюється на залежне від об'єкту ненависті.

Ненависть має специфічну риторику, «мову ненависті». Ще у 2015 році учасники Круглого столу «Війна та суспільство» – видатні українські вчені – відмічали наявну у вітчизняному медіапросторі тенденцію на «мономодальність, моновалентність», яка формує «гранично спрощений, без відтінків образ конфлікту...для якого є характерним кліше «свої–чужі» [6, с. 55]. Безумовно, Україна 2022 року – не Україна 2015 року. Сьогодні на теренах країни розгортається повномасштабна війна. Але. Маємо визнати і урозуміти – підтримувана, культивована усіма засобами інформаційної протидії/війни «мова ненависті» здатна закріпити емоцію ненависті, перетворюючи її на стійке довготривале почуття, закріплюючи страхи та формуючи фобії.

Водночас, ще у 2019 році ООН було не тільки офіційне зафіксоване розповсюдження «мови ненависті» по всьому світу, а й визнано необхідність «принципового спротиву» ненависницьким висловлюванням «на кожному етапі», як превентивних заходів, які здатні забезпечити «створення мирного, інклюзивного та справедливого суспільства» [7]. У «Стратегічному плані ООН щодо боротьби з ненависницькими висловлюваннями» (2019) відмічалось, що по усьому світу наявна тенденція на використання суспільного дискурсу «у якості зброї...з використанням розпалюючої риторики, спрямованої на ...усіх тих, кого можна вважати «іншими» [7]. Підкреслювалося, що ненависницькі висловлювання є загрозою демократичним цінностям, соціальній стабільності та миру. У документі

проведено прямі кореляції між ненависницькими висловлюваннями та загрозами насильства, збройних конфліктів, жорстких злочинів та тероризму [7].

Ненавість настільки деструктивна, що будь-яке стабільне цивілізоване суспільство визнає її небажаність, аномальність. Ця соціальна аномальність та недоречність ненависті обертається тим, що людина/соціальна група/суспільство, які відчують ненавість, водночас не готові/не бажають визнавати її наявність у себе. Опитування учасників ізраїльсько-палестинського конфлікту, проведене у 2008 році Е. Гальперінім, довело цей факт [8]. Зрозуміло, що нездатність надати точну діагностику соціальним станам, наявним у суспільстві, тягне за собою чисельні ризики переростання проблем у «хронічні соціальні хвороби». І ненавість, нажаль, не є виключенням з цього правила.

Отже, ненавість, як короткострокова емоція/реакція є природною у стані війни. Вона може виконати позитивну роль/функцію, забезпечивши ситуативно можливість виживання та самозбереження людини/групи людей. Водночас здатність її переростати у стійке почуття утворює ризики суттєвих деформацій не тільки морально-психологічних станів людини/суспільства, а й самого суспільства в цілому. Перетворення його на «суспільство ненависті».

Щодо змісту поняття «суспільство ненависті». Вважаємо за необхідне зробити певні пояснення, зокрема, термінологічні. Суспільство, як таке, є не тільки територіальним об'єднанням людей. Єдність, цілісність суспільства визначається чисельними факторами (соціально-політичними, соціально-економічними, історико-культурними тощо). Серед цих факторів одну з провідних ролей відіграє ідея, яка консолідує різноманітні соціальні групи у єдине ціле – суспільство. Ця ідея може бути релігійною, «національною ідеєю», «комуністичною ідеєю», – будь-якою. Головною її інструментальною характеристикою стає здатність об'єднати у єдине ціле суспільство.

Поняття «суспільство ненависті», яке вводять автори у даній науковій розвідці, може бути визначено наступним чином: суспільство, у якому головним фактором консолідації, об'єднання людей стає ненавість як домінуюча ідея та домінуюче почуття, є «суспільством ненависті».

У «суспільстві ненависті» всі сутнісні характеристики ненависті як короткострокової емоції та довготривалого почуття реалізуються через чисельні соціальні практики.

Формат статті не дозволяє надати у межах даного дослідження ретельний аналіз характерних ознак «суспільства ненависті» та відповідних соціальних практик, аргументуючи кожен з тез емпіричними даними. Це завдання потребує тривалої аналітичної роботи та усвідомлюється авторами як перспектива дослідження. Також перспективними вважаємо дослідження страху та недовіри як морально-етичних контекстів розгортання ненависті. У даній науковій розвідці для авторів принципово важливим було зафіксувати ненавість як принципово важливий фактор, що загрожує переродженню суспільства, що знаходиться у стані війни, на «суспільство ненависті» та розкрити зміст цього поняття.

Висновки: Ненавість – природний атрибут війни. Але вона є вкрай шкідливою у мирному житті. Її граничний розворот – це шлях до саморуйнування, це шлях у Небуття.

Ненавість здатна як іржа «проїдати» свідомість людини/групи, перетворюючись на стійке почуття, яке і у довготривалій перспективі все продовжує розподіляти світ на «своїх» та «чужих»-ворогів, яких треба знищити у будь-який спосіб.

Ненавість, на яку під час війни суспільство або не звертає достатньої уваги, або, навпаки, культивує у будь-який спосіб заради забезпечення перемоги, здатна охопити суспільство в цілому, перетворивши його на «суспільство ненависті». Саме тому вона постає як фундаментальний морально-етичний ризик суспільства, яке знаходиться у стані війни.

Але. Буде і день завтрашній. Прийде час – Майбутнє, – яке є вільним, мирним, стабільним. І українське суспільство сьогодні саме заради цього Майбутнього готове на чисельні жертви.

Список використаної літератури

1. Fromm E. *The Anatomy of Human Destructiveness* (Paperback February 15, 1992). New York: Holt Paperbacks, 1992. 576 p.
2. Fischer A. Halperin E., Canetti D., Jasini A. Why We Hate. *Emotion Review*. Vol. 10, No. 4 (October 2018) P. 309–320. <https://doi.org/10.1177/1754073917751229>
3. О. Пастух. Мова ненависті і толерантне суспільство несумісні. Офіційний сайт міжнародного фонду «Відродження» 17 березня 2014. https://www.irf.ua/mova_nenavisti_i_tolerantne_suspilstvo_nesumisni/
4. Royzman E. B., McCauley C., & Rozin P. From Plato to Putnam: Four ways to think about hate. *The psychology of hate*. Washington, DC: American Psychological Association, 2005 (pp. 3–35).
5. Halperin E., Canetti D., & Kimhi S. In love with hatred: Rethinking the role hatred plays in political behavior. *Journal of Applied Social Psychology*, 2012. 42(9), pp. 2231–2256.
6. Білий О., Гардашук Т. Війна і суспільство. Круглий стіл «Філософської думки». *Філософська думка*, 2015. № 1. с. 5–60. URL: <http://journal.philosophy.ua/node/6479>
7. Hate speech ‘on notice’ as UN chief launches new plan to ‘identify, prevent and confront’ growing scourge. 18 June 2019. Official site UN. UN News Global perspective Human stories. URL: <https://news.un.org/en/story/2019/06/1040731>
8. Halperin E. Group-based hatred in intractable conflict in Israel. *Journal of Conflict Resolution*, 2008. 52(5). pp. 713–736.

SOCIETY, WAR AND MORAL AND ETHICAL RISKS IN THE FUTURE PERSPECTIVE

Irina Sevruck

*National Academy of the National Guard of Ukraine, Faculty of Humanities,
Department of Social Sciences and Humanities
Zakhysnykiv Ukrainy sq., 3, 61001, Kharkiv, Ukraine*

Yulia Sokolovska

*National Academy of the National Guard of Ukraine, Faculty of Humanities,
Department of Social Sciences and Humanities
Zakhysnykiv Ukrainy sq., 3, 61001, Kharkiv, Ukraine*

Based on systemic, interdisciplinary and functional approaches, the current study analyzes the moral and ethical risks of a society in a state of war with respect to their fundamental significance in view of their probable development into persistent destructive trends for the future.

The purpose of the study is to understand hatred as a fundamentally important factor that threatens the transformation of a society in a state of war into a “society of hatred”; determination of the appropriate spectrum of moral and ethical problems.

During the research, the methods of philosophical reflection, analysis, synthesis, document analysis, monitoring, observation and survey were used. The context of this study is the reality of modern Ukraine as a country at war.

Peculiarities of the obtained results: 1) Based on the analysis of the approaches available in scientific and theoretical thought regarding the essence of hatred, the moral and ethical risks associated with its

ability to exist in two configurations: as a short-term emotion and a long-term feeling were revealed. 2) On the basis of the functional approach, the constructive and destructive functions of hatred as a short-term (situational) emotion and a long-term (“chronic”) feeling/condition are defined. 3) The groups of moral and ethical risks have been singled out. They are formed based on: the contexts of deployment of hatred (danger, fear, feeling of powerlessness and lack of control over the situation); the specificity of the existence of hatred at the interpersonal and intergroup levels; the ability of hatred to generate uncompromising action aimed at the destruction (physical, psychological, social) of the object of hatred; the ability of “chronic” hatred to be a consolidating factor that organizes social interactions, strengthening internal ties in this group through opposition to others (outgroups); the use of “hate speech” as a tool in destructive social practices. 4) It is substantiated that the ability of hatred to grow into a persistent feeling creates risks of significant deformations not only of the moral and psychological states of a person/society, but also of society as a whole, turning it into a “society of hatred”. 5) The concept of “society of hatred” introduced by the authors in the study is defined.

The conducted research opens numerous prospects for further explorations of scientific-theoretical and scientific-practical direction.

Key words: war, moral and ethical risks, destructiveness, hatred, society of hatred, hate speech.